

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

«CİNAYƏT HÜQUQU» KAFEDRASI

«CİNAYƏT HÜQUQU» FƏNNİ ÜZRƏ

M Ü H A Z İ R Ə

Mövzu № 3 «Cinayət məsuliyyəti və onun əsasları»

*vaxt – 4 saat
mühazirə – 2 saat
seminar – 2 saat*

Tərtib etdi: «Cinayət hüququ» kafedrasının baş müəllimi,
polis polkovniki, h.ü.f.d.

Rəsul Rüstəmov

Mühazirənin mətni kafedranın iclasında müzakirə olunub və bəyənilib.

Protokol № _____ «____» _____ 2017-ci il

B A K I - 2017

Mövzu № 3

«Cinayət məsuliyyəti və onun əsasları»

Plan:

GİRİŞ

1. Cinayət məsuliyyətinin anlayışı və əsasları.
2. Cinayət Məcəlləsinin və cinayət məsuliyyətinin prinsipləri.
3. Cinayət məsuliyyətinin həyata keçirilmə formaları və mexanizmi.

NƏTİCƏ

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2020
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, mad. 3-9, 14, 19-26, 70, 78; Bakı, 2021
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası (prof. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə). Bakı, 2019.
4. F.Y.Səməndərov «Cinayət hüququ». Ümumi hissə. Dərslik. Bakı.2019
5. Уголовное право. Особенная часть. Учебник. Под. Ред. Ветрова Н.И. и Ляпунова Ю.И. М., 2012
6. Т.М.Қафаров «Cinayət və cinayət məsuliyyəti». Bakı, 1978
7. А.В.Наумов. Rusiya cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslik. Bakı, 1998

GİRİŞ

Biz birinci müəhazirədə cinayət hüququnun anlayışını, vəzifələrini, predmetini, metodunu və sistemini öyrəndik və qeyd etdik ki, cinayət hüququ vahid hüquq sisteminin müstəqil sahəsi kimi, hansı əməllərin cinayət olduğunu müəyyən edir. Cinayət məsuliyyətinin əsaslarını və həddini, eləcə də məsuliyyətdən və cəzadan azad etmənin şərtlərini nəzərdə tutan, dövlət hakimiyyətinin ali orqanı tərəfindən qəbul edilən hüquq normalarının məcmusudur.

Qeyd etdik ki, cinayət hüququ (onun normaları) uzun tarixi dövr ərzində təkamül etmiş, qoruduğu dəyərlərə görə ayrılaraq, tədricən yaranan nisbi müstəqil institutlardan və ayrı-ayrı normalardan ibarət elementlər çoxluğu əsasında onun müəyyən sistemi formalaşmışdır.

Xüsusilə qeyd etdik ki, cinayət hüququnun ümumi hissəsinin normalarında cinayət hüququnun əsas anlayışlarına aid ən mühüm məsələlərə cinayət qanunu, cinayət və cəza məsələləri tətbiq olunur.

Məhz bu günki müəhazirədə biz cinayət məsuliyyətinin əsasının yalnız cinayət ola bilməsini qeyd etməklə, Cinayət Məcəlləsinin 3-cü maddəsini təhlil edəcəyik. Belə ki, cinayət məsuliyyəti, hüquqi məsuliyyətin bir növü olub, cinayət qanunu ilə dövlət tərəfindən müəyyən edilir, yəni törədilən cinayət əməli və onu törətməklə təqsirli olan şəxs dövlət adından mühakimə edilir. Məhkəmə təqsirkar barəsində törədilən əmələ görə qanunla müəyyən edilən sanksiya əsasında cəza tətbiq edir.

Bir sözlə, bu günki müəhazirədə biz cinayət məsuliyyəti və onun əsasları, cinayət məsuliyyətinin həyata keçirilməsi formaları anlayışı və mexanizmi haqqında ümumi məlumatımız olacaq. Xüsusilə qeyd etməliyik ki, cinayət məsuliyyətinin əsası, həm də cinayət tərkibinin elementlərindən ibarətdir. Bir sözlə, şəxsin əməlinin cinayət və cəzalandırılmalı olması, həmin əməldə cinayət məsuliyyətinin olması ilə müəyyən edilməlidir.

Sual 1

Cinayət məsuliyyətinin anlayışı və əsasları

Cinayət məsuliyyəti (mülki-hüquqi, inzibati və s. hüquqlarla yanaşı) hüquqi məsuliyyətin bir növüdür. Qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq olaraq, cinayəti törətmiş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb olunur. Cinayət məsuliyyəti cinayətkarlıqla mübarizə aparmaq üçün mühüm dövlət məcburiyyət üsullarından biridir.

Cinayət hüququ üzrə cinayət məsuliyyəti qanunçuluğun daha da möhkəmləndirilməsi, dövlətimizin siyasi və iqtisadi əsasının, vətəndaşların siyasi və iqtisadi əsasının təhlükəli qəsdlərdən qorunması, vətəndaşların siyasi, əmək, əmlak və digər hüquqlarının mühafizəsi məqsədlərinə xidmət edir. Bu vəzifəni yerinə yetirməklə yanaşı, cinayət məsuliyyəti eyni zamanda, vətəndaşları qanunların tələblərinə riayət etmək, qanunlara hörmət etmək ruhunda tərbiyə edir, cinayətlərin qarşısını almaq vasitəsi kimi çıxış edir.

Cinayət məsuliyyəti dedikdə, şəxsin törətdiyi cinayət əməlinə görə dövlət qarşısında cavabdeh olması başa düşülür. Cinayət məsuliyyəti və cəza yaxın anlayışlar olsa da, bunlar eyni mənalı anlayışlar deyildirlər. Elə hallar ola bilər ki, cəza əsaslı surətdə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmiş şəxsə tətbiq olunmasın. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 78-ci maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən, cinayət törətdikdən sonra, psixi xəstəliyə tutulmuş və bunun nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və hərəkətsizlik) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmək və ya həmin əməli idarə etmək imkanından məhrum olmuş şəxs cəzadan və ya cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad olunur. Belə şəxs barəsində məhkəmə tərəfindən Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər. Həmin maddənin 2-ci hissəsinə əsasən, cinayət törətdikdən sonra, cəzanın çəkilməsinə mane olan sair ağır xəstəliyə düçar olmuş şəxs məhkəmənin qərarı ilə cəza çəkməkdən azad edilə bilər.

Deməli, belə aydın olur ki, cinayət məsuliyyətini ancaq cinayət cəzası ilə bağlamaq düzgün olmaz. Əlbəttə, cinayət etmiş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir və bir qayda olaraq, cəzalandırılır, yəni onun haqqında Məcəllədə nəzərdə tutulmuş müvafiq cəza təyin olunur.

Beləliklə, cinayət məsuliyyəti dedikdə, ilk növbədə, cinayət törətmiş şəxsin etdiyi əmələ görə dövlət qarşısında cavabdeh olması, dövlət adından belə şəxsin və onun əməlinin pislənməsi başa düşülür.

Cinayət məsuliyyəti hüquqi tənzimləmənin müstəqil bir sahəsidir. Yalnız cinayət edildikdən sonra, cinayət törətmiş şəxslə dövlət arasında müəyyən ictimai münasibət yaranır ki, bu da cinayət hüquq normaları ilə tənzim olunur.

Cinayət hüququ nəzəriyyəsində cinayət məsuliyyəti anlayışı mübahisəlidir. Burada üç əsas fikir mövcuddur.

Birincisi, cinayət məsuliyyəti cinayət etmiş şəxsin öz hərəkətinə görə cinayət qanunu ilə cavab verməsidir.

İkincisi, cinayət məsuliyyəti anlayışı altında, bu göstərişlərin faktiki həyata keçirilməsi, yəni cinayət-hüquq norması sanksiyalarının reallaşdırılması başa düşülür.

Üçüncüsü, son illərdə cinayət məsuliyyəti pozitiv planda, fərdin qanunauyğun davranışı və cinayət qanunu ilə qadağan edilmiş cinayətkar hərəkətin törədilməsini dərk etmək kimi anlaşılır.

Qeyd edək ki, cinayət məsuliyyəti anlayışının hər 3 izahı özünü doğruldur, çünki bu mürəkkəb fenomenin mahiyyətini müxtəlif yönümdən aydınlaşdırırlar. Bununla bağlı olaraq, cinayət məsuliyyəti anlayışı dedikdə, cinayət etmiş şəxsə qarşı tətbiq olunan bütün cinayət hüquq təsiri tədbirləri başa düşmək lazımdır.

Buna uyğun olaraq cinayət məsuliyyəti özlüyündə 2 növə bölünür: cəza təyin olunmadan məsuliyyət və ya cəza təyin olunmaqla məsuliyyət.

Birinci halda, cinayət məsuliyyəti şəxsin mühakimə olunması faktı ilə başa çatır (cinayət-prosessual qanunvericiliyə uyğun olaraq, məhkəmə belə hallarda cəza təyin etmədən ittiham hökmü verir). İkinci halda, cinayət məsuliyyəti anlayışının məzmununa nəinki şəxsin mühakimə olunması, həm də ona qarşı cəza tətbiq edilməsi), o cümlədən, bəzi hallarda buraya müəyyən cinayət-hüquqi nəticələr, məsələn, məhkumluq institutu ilə bağlı nəticələr daxildir.

Cinayət məsuliyyəti məsələsi yalnız məhkəmə tərəfindən həll olunur. Məhkəmələrdən başqa heç bir orqanın şəxsi cinayət etməkdə təqsirkar bilmək və buna görə onu məhkum etmək hüququ yoxdur. Şəxsiyyətin hüququnu müəyyən edən bu müddəə öz ifadəsini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında tapmışdır. Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin V hissəsində deyilir: «Məhkəmənin hökmünün olması ilə kimsə cinayətdə təqsirli sayıla bilməz». Məhkəmə ittiham hökmü çıxararkən, dövlət adından şəxsin əməli, hüquqi və mənəvi cəhətdən mənfi qiymətləndirilir, təqsirli şəxsi rəsmi surətdə cinayətkar hesab edir və ona ədalətli cəza təyin edilir. Başqa halda isə

belə hökmlər yuxarıda qeyd edildiyi kimi, cəza nəzərdə tutmaya da bilər. Belə ittiham hökmləri yalnız cinayət məsuliyyətinin əsasları mövcud olduqda çıxarıla bilər.

Beləliklə, cinayət məsuliyyəti institutu cinayətkarlıqla mübarizələr, ictimai münasibətlərin qorunmasında, məhkumlar üzərində tənbehedici və tərbiyəvi təsirin həyata keçirilməsində, cinayətlərin qarşısının alınmasında, cəmiyyət üzvlərinə çəkindirici təsirin göstərilməsində mühüm vasitə rolunu oynayır.

Cinayət məsuliyyətinin məzmunu aşağıda qeyd edilən dövlət məcburiyyət tədbirlərini müəyyən edir:

a) törədilən cinayət əməli və onu törətməkdə təqsirli olan şəxs dövlət adından mühakimə edilir. Məhkəmə dövlət adından törədilən əmələ ictimai-siyasi, hüquqi qiymət verir, qanunauyğun olaraq törədilən əməlin cinayət olduğunu, onu törətməkdə təqsirli olan şəxsin cinayətkar olduğunu qeyd edir;

b) məhkəmə təqsirkar barəsində törədilən əmələ görə qanunla müəyyən edilən sanksiya əsasında cəza tətbiq edir.

Beləliklə, cinayət məsuliyyəti sosial-hüquqi varlıqla obyektiv mövcud olan kateqoriya kimi öz ifadəsini cinayətin və cinayət törədən şəxsin dövlət adından mühakimə edilməsində və məhkəmə tərəfindən cinayətə görə cəzanın, yaxud da cinayət-hüquqi xarakterli başqa təsir tədbirlərinin tətbiqində qalır. Buradan göründüyü kimi, cinayət məsuliyyəti cinayət törədən şəxsin tək cəmiyyət qarşısında yaranan cavabdehliyi deyil, həm də cinayətin törədilmə faktına görə dövlət adından cinayətin və cinayəti törədən şəxsin mühakimə edilməsi, eləcə də onun şəxsi və əmlak xarakterli məhrumiyyətlərə məruz qalmasıdır. Belə ki, şəxsin dövlət qarşısında cavabdehliyi cinayəti törədilən andan yaranır, lakin onun realizəsi məhkəmə hökmünün çıxarılması ilə həyata keçirilir. Cinayət məsuliyyəti törədilən cinayətin və cinayət törədən şəxsin dövlət adından mühakimə edilməsi formasında reallaşdırılmış hesab edilir.

Cinayət məsuliyyəti hüquqi məsuliyyətin (mülki, intizam, inzibati və s.) digər növlərindən onunla fərqlənir ki, cinayət məsuliyyəti ancaq qanunla nəzərdə tutulur. Cinayət törədən şəxsin və onun əməlinin dövlət adından mühakimə edilməsi və pislənməsi, eləcə də cinayətə görə cəzanın tətbiqi yalnız məhkəməyə həvalə edilmişdir.

Cinayət məsuliyyətinin meydana gəlməsi, reallaşdırılması və cinayət məsuliyyətinə son qoyulması cinayət-hüquq münasibətləri çərçivəsində baş verir. Cinayət hüquq normaları ilə tənzim olunan spesifik ictimai münasibətlər ancaq cinayət əməlinin törədilməsi ilə əlaqədar yaranır.

Cinayət hüquq münasibətləri dövlətlə, dövləti təmsil edən, cinayətkarlıqla mübarizə aparmaq funksiyası olan orqanlarla cinayətkar arasında, ictimai-təhlükəli

əməlin törədilməsi faktı ilə bağlı məsuliyyətin əsaslarının və həddinin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar yaranır.

Hər bir hüquq münasibəti kimi, cinayət hüquq münasibəti də cinayət hüquq normasının subyektlərinin, hüquq münasibətini törədən hüquqi faktın (cinayət sayılan əməlin törədilməsini), habelə hüquq münasibəti subyektlərinin qarşılıqlı hüquq və vəzifələrinin olmasını nəzərdə tutur.

Cinayət hüquq münasibətinin subyektı bir tərəfdən dövlət, onun adından çıxış edən, cinayətkarlıqla mübarizə funksiyasını həyata keçirən orqanlar (təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq, məhkəmə və cəzanı icra edən orqanlar), digər tərəfdən cinayəti törədən şəxs olur. Ümumiyyətlə, cinayət məsuliyyəti cinayətin törədilməsi ilə yaranan cinayət hüququ münasibətinin tərkib hissəsidir, elementidir.

Cinayət məsuliyyətinin əsasları

Cinayət məsuliyyətinin əsasları böyük siyasi və hüquqi əhəmiyyətə malikdir. O, qanunçuluğa ciddi əməl edilməsi tələbi və şəxsiyyətin hüquqlarının təmin edilməsi ilə sıx əlaqədardır. Məhz buna görə də Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi cinayət məsuliyyətinin əsaslarını xüsusi bir maddədə müəyyən edir. Məcəllənin 3-cü maddəsində göstərilir ki, yalnız Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizlik) törədilməsi cinayət məsuliyyəti yaradır. Bu maddədən aydın görünür ki, cinayət məsuliyyəti yalnız konkret ictimai-təhlükəli əmələ görə meydana gəlir. Bu o deməkdir ki, şəxsin fikirləri, düşüncəsi, arzu və niyyətləri cinayət məsuliyyətini doğura bilməz. Cinayət məsuliyyətinin digər zəruri şərti ictimai-təhlükəli əməlin cinayət qanununda nəzərdə tutulmasıdır.

Cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulmayan ictimai təhlükəli əməl cinayət hesab olunmur. Buna görə də qanunla qadağan edilməyən ictimai-təhlükəli hərəkət və ya hərəkətsizlik cinayət məsuliyyətinin baş verməsi üçün də kifayətedici əsas deyildir. Yalnız ictimai-təhlükəli əməlin və onun qanunla qadağan edilməsinin vəhdəti, yalnız bu əlamətlərin məcmusu dövlət tərəfindən şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə əsas verir.

Yuxarıda göstərilənlərlə əlaqədar olaraq, təhqiqat və istintaq orqanları, prokurorluq, habelə məhkəmə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə funksiyasını həyata keçirərkən, qanunda müəyyən edilmiş konkret cinayətin əlamətlərini nəzərə alır və buna müvafiq olaraq məsələni həll edir. Qanun üzrə ictimai-təhlükəli əməli kriminal əməl kimi xarakterizə edən əlamətlərin məcmusuna cinayət tərkibi deyilir. Hər bir cinayətin növü özünəməxsus cinayət tərkibində təsvir olunur. Cinayət tərkibi cinayətin hansı

mənafeyinə qəsd etməsini, nə kimi hərəkət və ya hərəkətsizliklə, təqsirin hansı formasında ifadə olunmasını və kim tərəfindən edilə biləcəyini təsvir edir.

Bir sözlə, hüquqi məsuliyyət hüquqpozma nəticəsində, yeni hüquqi münasibətlər (bunun əsasında normaların pozulması, qanunazidd davranış durur) olan yerdə meydana gəlir. Eyni ilə belə cinayət məsuliyyəti də ənənəvi anlamda mühafizə cinayət-hüquq münasibətlərinin meydana çıxmasıdır. Ona görə də cinayət məsuliyyəti anlayışı cinayət-hüquq münasibətlərinin məzmunu ilə əlaqədar açıla bilər.

Məlumdur ki, hüquq insanların iradi davranışlarına təsir etmək üçün nəzərdə tutulub. Cinayət hadisəsi üç cür hüquqi münasibət doğurur: cinayət-hüquqi, cinayət-icra və cinayət-prosessual. Bunlar biri-biri ilə sıx bağlıdır və mühafizə cinayət-hüquqi münasibətlərini, cinayət-hüquqi tənzimlənmənin predmeti kimi xarakterizə etmək üçün bu münasibətlərin hər birinə aid olan aşağıdakı elementləri müəyyənləşdirmək zəruridir:

- a) müvafiq hüquqi münasibətləri doğuran hüquqi faktlar;
- b) hüquqi münasibətlərin subyektləri;
- c) hüquqi münasibətlərin meydana gəlməsi və bitməsi vaxtı;
- d) hüquqi münasibətlərin subyektlərinin hüquq və vəzifələrinin məzmunu.

Yalnız hüquqi münasibətlərin cinayət-hüquq, cinayət-prosessual və cinayət-icra komponentlərinin müqayisə edilməsi yolu ilə biz cinayət hüquqi tənzimlənmənin predmetini müəyyənləşdirə bilərik.

Həqiqətdə isə, istintaq orqanlarının, yaxud məhkəmənin cinayətin əlamətlərini müəyyənləşdirməsi, cinayətin həqiqətən baş verib-verməməsi məsələsini axıra qədər aydınlaşdırmır. Hüquqi faktın mövcud olmasını (yəni cinayətin olmasını) heç kim, o cümlədən nə müstəntiq, nə də məhkəmə cinayət əlamətlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə eyniləşdirə bilməz, çünki bu düzgün deyil. Belə ki, mühafizə cinayət-hüquq münasibətlərinin meydana gəlməsi üçün şəxsin cinayət hüquqpozmasını yaradan qadağaları pozması, yəni cinayət etməsi kifayətdir.

Cinayətin bu dörd ünsürünün məcmusu olmadıqda, cinayət tərkibi də olmur və deməli, cinayət məsuliyyətinin əsasları da meydana gəlmir.

Daha sonra, Cinayət Məcəlləsinin 3-cü maddəsində göstərilir ki, cinayət məsuliyyəti yalnız şəxsin təqsiri üzündən baş vermiş ictimai-təhlükəli əməl üstündə meydana gələ bilər. Təqsir dedikdə, şəxsin öz hərəkət və ya hərəkətsizliyinə, habelə bunlardan törəyən zərərli nəticələrə psixi münasibəti başa düşülür. Belə münasibət təqsirin qəsd və ya ehtiyatsızlıq formaları da mövcud olur ki, onların da anlayışları Cinayət Məcəlləsinin 24-26-cı maddələrində nəzərdə tutulur.

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, cinayət məsuliyyətinin ilkin obyektiv və subyektiv şərtlərini ancaq cinayət tərkibinin çərçivəsində müəyyən etmək olar: cinayət tərkibindən kənar cinayət məsuliyyətinin heç bir əsası ola bilməz. Cinayət məsuliyyətinin əsasları məsələsi cinayətkarlıqla mübarizənin təmin edilməsi, o biri tərəfdən isə dövlətin mənafeyinin mühafizəsi kimi başa düşülür. Cinayət hüququna görə cinayət məsuliyyətinin əsasını cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulduğu kimi, cinayət törədən şəxsin əməlinə cinayətin konkret tərkibi əlamətlərinin olmasıdır. Çünki, insanın cəhdi və inamı əmələ və ya təhlükəli əmələ çevrilmirsə, hüquqi məsuliyyət haqqında söhbət gedə bilməz. Ümumiyyətlə, heç kəs öz fikrinə görə cəzalandırıla bilməz. Çünki, məsuliyyətin əsası özünü ictimai-təhlükəli əməldə göstərir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, cinayət məsuliyyəti cinayət edildikdə meydana gəlir. Şəxsi cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün onun cinayət qanununda nəzərdə tutulan ictimai təhlükəli əmələ görə obyektiv aləmdə zərərli nəticələrin baş verməsi hələ kifayət deyildir. Hər bir halda cinayət məsuliyyəti üçün şəxsin əməlinə, habelə baş vermiş zərərli nəticəyə psixi münasibəti aydınlaşdırılmalıdır.

Cəzanın tətbiq edilməsi yalnız cinayətə görə baş verə bilər. Həm də cəza ancaq məhkəmənin hökmü ilə təmin olunmalıdır, yəni bu onunla izah olunur ki, şəxsi cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək və onu təqsirli bilmək o vaxt baş verə bilər ki, onun əməlinə hər hansı bir cinayətin tərkibi olsun, çünki, təqsirlilik ayrılıqda mövcud deyildir. O, cinayətin tərkibi əlamətidir və cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş ictimai təhlükəli əməlin qəsdən və ya ehtiyatsızlıq üzündən edilməsi hələ özü-özlüyündə cinayət məsuliyyəti doğura bilməz, yəni bu cür əməllər qanunda göstərilən yaş həddinə çatmamış və öz əməlinin ictimai məzmununu dərk edə bilməyən şəxslər tərəfindən də törədilə bilər.

Sual 2

Cinayət Məcəlləsinin və cinayət məsuliyyətinin prinsipləri

1999-cu il 30 dekabr tarixdə qəbul edilmiş və 2000-ci il sentyabrın 1-də qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində ilk dəfə olaraq Cinayət Məcəlləsinin cinayət məsuliyyətinin prinsipləri öz əksini tapmışdır.

Prinsip yunan sözü olub, əsas başlanğıc, rəhbər ideyası mənasını verir. Hüququn prinsipi dedikdə, hüquq normalarında təsbit olunan hüquq yaradıcılığının və hüququn tətbiqi ilə bağlı fəaliyyətin istiqamətləri başa düşülür.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 4-cü maddəsində Cinayət Məcəlləsinin və cinayət məsuliyyətinin prinsipləri sadalanmışdır. Maddənin mətninə görə Cinayət Məcəlləsi qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik, təqsirə görə məsuliyyət, ədalət və humanizm prinsiplərinə əsaslanır.

Məcəllənin 5-ci maddəsində qanunçuluq prinsipinə anlayış verilir. Maddənin məzmununa görə hər hansı əməlin cinayət sayılması və həmin əmələ görə cəza və digər cinayət hüquqi xarakterli tədbirlər yalnız Cinayət Məcəlləsi ilə müəyyən edilir. Bundan başqa, ilk dəfə olaraq Cinayət Məcəlləsində cinayət qanununun analogiya üzrə tətbiqinə yol verilməməsi haqqında düzünə göstəriş Cinayət Məcəlləsinin 5.2-ci maddəsində öz əksini tapmışdır.

Qanunçuluq haqqında ideyalar uzun müddət inkişaf edərək, bu günə qədər gəlib çıxmışdır. Bu ideyanın prinsip kimi meydana gəlməsində klassik hüquq məktəbinin nümayəndələrinin (Kant, Yegel, Feyerbax) böyük rolu olmuşdur. Qanunçuluq prinsipi ilk dəfə Fransa Burjua İnqilabından sonra, 1789-cu ildə «İnsan və vətəndaş hüquq bəyannaməsi» adı altında qəbul edilən aktın prinsiplərindən biri olmuşdur. Sonralar 1791-ci ildə Fransada qəbul edilmiş Cinayət Məcəlləsində öz əksini tapmışdır. Məcəllədə deyilirdi ki, «şəxs ancaq cinayət edilməyə qədər elan edilmiş və qüvvəyə minmiş qanunla, qanunun müəyyən etdiyi qayda üzrə məsuliyyətə alına bilər». Bununla yanaşı, BMT-nin «İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməsi»ndə (1948) bu prinsip öz əksini tapmışdır. Orada qeyd edilirdi ki, «qanun əsasında cinayət törətməkdə təqsiri sübut edilən şəxs məhkəmənin hökmü ilə cinayət məsuliyyətinə alına bilər».

1960-cı il 8 dekabr tarixdə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində bu barədə göstəriş vardır. Cinayət Məcəlləsinin 3-cü maddəsində qeyd edilir ki, «yalnız cinayət etməkdə təqsirləndirilən şəxs, yəni cinayət qanununda nəzərdə

tutulmuş ictimai təhlükəli əməli qəsdən və ya ehtiyatsızlıq üzündən etmiş olan şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir və cəzalandırılır».

Qanun əsas götürülmədən və məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü olmadan heç kəs cinayət törətməkdə təqsirkar sayıla bilməz, habelə cinayət cəzasına məhkum oluna bilməz.

12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının «İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı» adlı 71-ci maddəsinin 4-cü bəndində qeyd edilir ki, «heç bir halda heç kəs din, vicdan, fikir və əqidəsini açıqlamağa məcbur edilə bilməz və bunlara görə təqsirləndirilə bilməz». Həmin maddənin VIII bəndində isə qeyd edilir ki, «heç kəs törətdiyi zaman hüquq pozuntusu sayılmayan əmələ görə məsuliyyət daşımır».

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 6-cı maddəsində qanun qarşısında bərabərlik prinsipi öz əksini tapmışdır. Maddədə qeyd edilir ki, «cinayət törətmiş şəxslər qanun qarşısında bərabərdirlər və irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən və digər hallardan asılı olmayaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb olunurlar».

Tarixdə ilk dəfə əməlin kriminallığı müəyyən edilərkən, vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyi prinsipinin rəhbər tutulması ideyası Aristotel tərəfindən irəli sürülmüşdür. Bu da təsadüfi deyildir, çünki o dövrdə əməlin kriminallığı təkəcə onun hakim sinfin mənafeyi mövqeyindən təhlükəli olması ilə deyil, həm də əməlin təhlükəliliyi onun hansı silkə qarşı yönəldilməsindən və bu əməlin hansı silkin nümayəndəsi tərəfindən törədilməsindən asılı edilirdi. Lakin, Aristotelin insanların bərabərliyi ideyası cəmiyyətdə yalnız azad adamlara şamil edilirdi. Bu ideya qullara aid deyildir. Buna görə də Aristotelin qanun qarşısında insanların bərabərliyi ideyası nisbi bərabərlik ideyası xarakteri alırdı (F.Y.Səməndərov «Hüquqi şüur və cinayət hüquq yaradıcılığı», səh. 46).

Qanun qarşısında bərbərlik prinsipi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında da öz əksini tapmışdır. Konstitusiyanın 254-cü maddəsinin I bəndində qeyd edilir ki, «hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir».

Təqsirə görə məsuliyyət prinsipi Cinayət Məsuliyyətinin 7-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. 7.1-ci maddədə qeyd edilir ki, «yalnız törətdiyi ictimai təhlükəli əmələ (hərəkət və ya hərəkətsizlik) və onun nəticələrinə görə təqsiri müəyyən olunmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə və cəzalandırıla bilər». 7.2-ci maddəsində qeyd edilir ki, «şəxs təqsirsiz olaraq vurduğu zərərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməz».

Göründüyü kimi, həm törədilən əmələ, həm də onun nəticəsinə görə təqsiri sübuta yetirilən şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilər. Təqsirsiz olaraq vurulan ziyana görə isə məsuliyyət yarana bilməz».

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının «təqsirsizlik prezumpsiyası» adlı 63-cü maddəsinin I bəndində qeyd edilir ki, «hər kəsin təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ vardır. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibse və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır».

Cinayət Məcəlləsinin 8-ci maddəsində ədalət prinsiplərinə dair düzünə göstəriş vardır. 8.1-ci maddədə qeyd edilir ki, «cinayət törətmiş şəxs haqqında tətbiq edilən cəza və ya digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər ədalətli olmalıdır, yəni cinayətin xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, onun törədilməsi hallarına və cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsin şəxsiyyətinə uyğun olmalıdır». Daha sonra burada qeyd edilir ki, «heç kəs eyni bir cinayətə görə iki dəfə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməz».

Ədalətliyin qədim tarixi vardır. Ədalətlik ən əvvəl, ideya kimi mövcud olmuş və zaman keçdikcə prinsip kimi formalaşmışdır. Hüquq tarixindən məlumdur ki, hələ ibtidai icma quruluşunda tətbiq edilən talion qaydaları sosial tənzim vasitəsi kimi çıxış edərək, ədalətliyi bərpa etmək məqsədi daşmışdır. Zaman keçdikcə, insanların inkişaf edən hüquqi şüuru və mənimsədikləri keçmiş tarixi və hüquqi təcrübə onlarda ədalətlik və ədalətsizliklə bağlı baxışları formalaşdırmışdır. Hazırda ədalətlik prinsipi həm hüquq yaradıcılığı, həm də hüququn tətbiqi prosesində özünü göstərir. Təbiidir ki, yalnız ədalətlik prinsipi əsasında yaradılan hüquq norması real həyata yaxın olur və bu norma özünün qoruyucu funksiyasını yerinə yetirə bilər. Məhz, bu prinsip əsasında cinayət qanunvericiliyində məsuliyyətin differensiasiyasına nail olunur.

Cinayət Məcəlləsinin 58.1-ci maddəsinin mətninə görə cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxslərə Cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsinin müddəaları nəzərə alınmaqla, Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş hədlərdə cəza təyin edilir. Bununla yanaşı, maddədə törədilmiş cinayətə görə nəzərdə tutulan daha ciddi cəzanın yalnız az ciddi cəza növü cəzanın məqsədini təmin edə bilmədiyi hallarda tətbiq edilməsini müəyyən edir. Cinayət qanunvericiliyində cəzaların nisbi müəyyən, eləcə də alternativ qaydada müəyyən edilməsi məhz ədalət prinsipinin rəhbər tutulmasının nəticəsidir. Digər tərəfdən, cəzanın tətbiq edilməsi məqsədlərindən biri də sosial ədalətin bərpasıdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında bir cinayətə görə təkrar məhkum etməyə yol verilməməsinə dair düzünə göstəriş vardır.

Cinayət Məcəlləsinin 58.3-cü maddəsi ilə müəyyən edilmiş norma cəza təyində ədalət prinsipinin rəhbər tutulması bir daha bazis nümunəsi kimi çıxış edir.

Humanizm prinsipinin Cinayət Məcəlləsinin və cinayət məsuliyyətinin prinsipi olması Cinayət Məcəlləsinin 9-cu maddəsində öz əksini tapmışdır. Maddədə qeyd edilir ki, «Cinayət Məcəlləsi insanların təhlükəsizliyini təmin edir. Cinayət törətmiş şəxsə tətbiq edilən cəza və digər cinayət hüquqi xarakterli tədbirlər cismani əzab vermək və ya insan ləyaqətini alçaltmaq məqsədi daşıya bilməz».

Humanizm prinsipi insana sosial bir varlıq kimi yanaşmasını tövsiyə edərək, ona hörmət və ehtiram tələb edir. Cinayət hüququnun inkişafına, təbii hüquq haqqında təlimin ədalətlik və humanizm kimi prinsiplərinin ciddi təsiri olmuşdur. Təbii hüquqa görə bütün insanlar bərabər və azad doğulurlar. Humanizm prinsipi isə şəxsiyyətə hörmətlə yanaşmağı müəyyən edirdi.

Hazırkı dövrdə həm hüquq yaradıcılığı, həm də hüquq tətbiq etmə prosesində humanizm prinsipi əhəmiyyətli rol oynayır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 46-cı maddəsinin III hissəsində qeyd edilir ki, «heç kəsə işgəncə və əzab verilə bilməz. Heç kəs insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməz».

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 41.1-ci maddəsinə əsasən, cinayət törətmiş şəxslərə təyin edilən cəza sosial ədalətin bərpası, məhkumun islah edilməsi və həm məhkumlar, həm də başqa şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq məqsədilə tətbiq edilir.

Sual 3

Cinayət məsuliyyətinin həyata keçirilmə formaları və mexanizmi

Cəza yalnız cinayətə görə tətbiq edilə bilər. Cinayət cəzası həm də məhkəmənin hökmü ilə təyin olunmalıdır. Cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə, cinayət işi başlamaq, istintaq aparmaq və məhkəmə baxışı mərhələlərindən ibarətdir.

Cinayətin törədilməsi ədalət mühakiməsini həyata keçirən dövlət və təqsirli şəxs arasında spesifik hüquqi münasibətlər əmələ gətirən hüquqi faktır. Cinayət etmiş şəxs üçün bir tərəfdən cinayət məsuliyyəti daşımaq vəzifəsi, digər tərəfdən isə qanunla yalnız həmin növ əməllərə görə müəyyən edilmiş sanksiya həddində cəzalandırılmasını tələb etmək hüququ əmələ gəlir.

Cinayətə hazırlıq, cinayətə qəsd, cinayətdə iştirakçılığa görə də cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur. Cinayət məsuliyyətinə cəlb edilən və barəsində cəza tətbiq edilən şəxs cəzanı çəkib qurtardıqdan sonra, habelə onun məhkumluğu ödəndikdən sonra və ya götürüldükdən sonra, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmənin bütün hüquqi nəticələri aradan qalxır. Eyni ilə, şəxs cinayət etdiyi gündən Cinayət Məcəlləsinin 75-ci maddəsində nəzərdə tutulan müddətlər keçmiş olarsa, o, cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməz.

Bir sözlə, cinayət məsuliyyətinin hüquqi əsası bu məsuliyyəti doğuran davranışın müəyyən edilməsidir. Cinayət Məcəlləsinin 3-cü maddəsində müəyyən olunur ki, cinayət məsuliyyətinin əsası Cinayət Məcəlləsinin nəzərdə tutduğu qaydada, cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əməlin törədilməsidir. Bu təfsirdə cinayət və cinayət tərkibi anlayışları arasındakı sıx əlaqə ifadə olunur. Qeyd olunduğu kimi, cinayət qanununa zidd olma həmişə konkretidir. Bununla əlaqədar olaraq qeyd edək ki, cinayət məsuliyyətinin yeganə əsası təqsirkarın əməlində cinayət tərkibinin müəyyən olunmasıdır.

Deməli, cinayət məsuliyyəti və insanın iradə azadlığı problemi böyük nəzəri və praktiki əhəmiyyəti kəsb edən məsələlərdəndir.

Cinayət hüququnda məsuliyyət məəcəlləsi insanın davranışının determinoloji əlaqəsi haqqında, iradə azadlığı və zərurət haqqında materialist fəlsəfi təlim mövqeyindən izah edilmişdir.

İradə azadlığı, insanın anlaqlılığı, zərurətlə azadlığın nisbəti barədə məsələlər hüquq və mənəviyyatla bağlı olan məsələlərdir. İctimai münasibətləri hüquqla tənzim etmək, insanı ictimai təhlükəli əmələ görə mühakimə etmək ancaq iradə azadlığı

şəraitində mümkündür. İnsan tam iradə azadlığına malik olduğu vəziyyətdə yol verdiyi davranışına görə məsuliyyət daşıya bilər.

Əlbəttə, insanlar bu və ya başqa şəraitdə azad davranış aktını keçərkən, əksər hallarda öz mənafeyinə üstünlük verir. Cəmiyyətdə fərdi mənafe ilə ictimai mənafe, habelə dövlət mənafeyi arasında adətən uyuşmayan cəhətlər mövcud olur və açıq, yaxud da örtülü formada mübarizə doğurur.

Beləliklə, qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 3-cü maddəsinə uyğun olaraq:

1. cinayət məsuliyyəti insanın fikrinə, əqidəsinə, psixi vəziyyətinə görə deyil, ancaq ictimai təhlükəli əməlinə görə, başqa sözlə, insanın zahiri aləmdə təzahür edən iradi davranış aktına görə yaranır;

2. ictimai təhlükəli əməli törətməkdə təqsirli olan şəxs cinayət məsuliyyətinə alınır və cəzalandırılır;

3. cinayət məsuliyyəti insanın ancaq cinayət qanununda nəzərdə tutulan əməlinə cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin olmasına görə yaranır;

4. törədilən cinayətə görə şəxsin əməlinin, habelə şəxsiyyətin mühakimə edilməsi və cəzanın tətbiqi ancaq dövlət adından məhkəmənin hökmü ilə tətbiq edilir.

Beləliklə, cinayət məsuliyyəti dedikdə, ilk növbədə cinayət törətmiş şəxsin etdiyi əmələ görə dövlət qarşısında cavabdeh olması, dövlət adından belə şəxsin və onun əməlinin pislənməsi başa düşülür. Cinayət məsuliyyəti hüquqi tənzim etmənin müstəqil bir sahəsidir. Dövlətlə cinayət törətmiş şəxs arasında müəyyən ictimai münasibətlər yalnız cinayət əməli baş verdikdən sonra meydana çıxır və bu münasibət cinayət hüquq normaları ilə nizamlanır. Dövlət cinayətkar barədə cəza və digər hüquqi təsir tədbirləri tətbiq etmək hüququ əldə edir. Cinayət əməli törətmiş şəxs isə cinayət hüquqi təsir tədbirinə məruz qalmağa borclu olur.

Cinayət məsuliyyəti məsələsi yalnız ədalət mühakiməsi orqanları tərəfindən həll olunur. Məhkəmələrdən başqa heç bir orqanın şəxsi cinayət etməkdə təqsirli bilmək və buna görə onu məhkum etmək hüququ yoxdur.

Məhkəmə ittiham hökmü çıxararkən, dövlət adından şəxsin əməli hüquqi və mənəvi cəhətdən mənfə qiyətləndirilir və ədalətli cəza təyin edilir.

Cinayət məsuliyyəti cinayətliklə mübarizə aparmaq üçün mühüm dövlət məcburiyyət üsullarından biridir.

Cinayət hüququ üzrə cinayət məsuliyyəti qanunçuluğun daha da möhkəmləndirilməsi, dövlətimizin siyasi və iqtisadi əsasının təhlükəli qəşdlərdən qorunması, vətəndaşların siyasi, əmlak, əmək və digər hüquqlarının mühafizəsi məqsədlərinə xidmət edir. Bu vəzifəni yerinə yetirməklə bərabər, cinayət məsuliyyəti

eyni zamanda adamları qanunların tələblərinə ciddi riayət etmək, qanunlara hörmət etmək ruhunda tərbiyə edir, cinayətlərin qarşısını almaq vasitəsi kimi çıxış edir.

NƏTİCƏ

Beləliklə, biz «Cinayət məsuliyyəti və onun əsasları» adlı müəzakirədə üç sual müzakirə etdik. Cinayət məsuliyyətinin anlayışını verərkən qeyd etdik ki, cinayət məsuliyyəti hüquqi məsuliyyətin bir növü olub, cinayət qanunu ilə dövlət tərəfindən müəyyən edilir. Xüsusilə qeyd etdik ki, cinayət qanunvericiliyində cinayət məsuliyyətinin anlayışı verilir. Bununla belə, bu anlayış cinayət hüquq nəzəriyyəsində verilmişdir.

Bir sözlə, cinayət məsuliyyəti cinayət törədən şəxsin cəzanın tətbiqi ilə şəxsi və əmlak xarakterli mərhumiyyətlərə məruz qalması və dövlət qarşısında cavabdeh olmaq öhdəçiliyidir.

Bundan başqa qeyd etdik ki, cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş ictimai təhlükəli əməli qəsdən və ehtiyatsızlıqdan etmiş olan şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir və cəzalandırılır. Beləliklə, Cinayət Məcəlləsinin 3-cü maddəsindən aydın görünür ki, cinayət məsuliyyəti yalnız Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əmələ görə yaranır. Bu, o deməkdir ki, şəxsin fikirləri, düşüncəsi, arzu və niyyətləri cinayət məsuliyyətini doğura bilməz. İkinci sualı araşdırarkən, Cinayət Məcəlləsinin və cinayət məsuliyyətinin prinsiplərini sadaladıq və onların mahiyyətinə aydınlıq gətirdik.

Üçüncü sualda isə biz, xüsusilə qeyd etdik ki, şəxsin dövlət qarşısında cavabdehliyi cinayət törədildiyi andan yaranır, lakin onun realizəsi məhkəmə hökmünün çıxarılması ilə həyata keçirilir. Ümumiyyətlə, cinayət məsuliyyəti cəzanın tətbiqi ilə reallaşır, çünki cəza cinayət məsuliyyətinin əsas ifadə formasıdır. Lakin, cəza tətbiq etmədən də cinayət məsuliyyəti reallaşdırıla bilər. Belə ki, belə hallarda cinayət məsuliyyəti törədilən cinayətin və cinayət törədən şəxsin dövlət adından mühakimə edilməsi formasında reallaşdırılmış hesab edilir.